

DANNE NORDLING:

Inflationsproblemet

Alla upplever vi inflationens verkningar, men få människor förstår varför en ständig inflation fortsätter. Inte ens skolade ekonomer förefaller vara ense i den frågan. Pol mag Danne Nordling gör i denna artikel en översikt av olika teorier och gör det på ett för en vanlig läsare begripligt sätt. Han gör gällande, att den lönepolitik, som de fackliga organisationerna tillämpar, gör inflationen oundviklig. Deras ledare vet om detta, menar författaren, men de försöker bagatellisera faran av att staten genom högre skatter och på annat sätt tar hand om de ökande inkomsterna. Men statsmakterna har i vissa fall ett eget intresse av att inflationen fortsätter, och ytterst utgör denna ett hot om ökad socialisering.

Det finns en statsvetenskaplig teori som säger, att snabba prisstegringar utgör en större fara för den sittande regeringen än hög arbetslöshet. Missnöjet bland allmänheten blir mer utbrett då prisstegringarna träffar långt fler människor än arbetslösheten. Av denna anledning skulle man kunna vänta sig kraftfulla ingripanden från regeringens sida för att komma tillrätta med inflationsproblemet. Men saken är mer komplicerad än så. Det som kan tyckas självklart för vanliga människor ställer regeringen i Sverige inför svårlösliga problem.

Sverige har hört till ett av de mera inflationsbenägna industriländerna under efterkrigstiden. Samtidigt har också prisstegringstakten ökat. Sedan koreainflationen 1951—52, då priserna steg 16 respektive 8 procent, har den årliga prisstegringstakten under 50-talet varit knappt 3 procent, under 60-talet nästan 4 procent men hittills under 70-talet ungefär 7 procent. Det senaste decenniet har Sveriges inflationstakt överstigit genomsnittet för industriländerna utom under lågkonjunkturen 1968—69 samt möjligen under 1973.

För att inflationen skall kunna bekämpas måste man veta något om dess orsaker. Flera teorier har under årens lopp utformats för att förklara vad prisstegringarna beror på. En av de första modellerna var den så kallade penningmängdsteorin. Den gick ut på att inflationen direkt berodde på hur mycket pengar eller betalningsmedel det fanns i samhället. Om inga andra faktorer ändrades skulle en ökad penningmängd direkt förorsaka inflation, menade man.

Denna tämligen mekaniska förklaring har numera övergivits av ekonomerna.

Inflationen och teorierna

Den klassiska inflationsteorin liknar i vissa stycken den gamla penningmängdsteorin. Enkelt uttryckt går teorin ut på att om folk kan och vill köpa mera än vad som är möjligt att producera, uppstår prisstegringar. Det är alltså lagen om tillgång och efterfrågan som bestämmer priserna. Den totala efterfrågan på varor och tjänster kan tex på grund av en nedgång i sparandet eller en ökning av de offentliga utgifterna överstiga utbudet, så att brist på vissa nyttigheter uppstår. Köparnas inbördes konkurrens gör att de överbjuder varandra, med resultat att endast de som är villiga att betala det högsta priset får köpa de efterfrågade produkterna.

Inflation kan också uppstå genom en nedgång av produktiviteten i näringslivet. Oförändrad efterfrågan men minskande utbud leder på samma sätt som tidigare till prisstegringar. — Vad som nu beskrivits är mekanismen bakom prisstegringsprocessen och inte själva orsaken. Detta är en svaghet hos den klassiska teorin. Den kan inte tillfredsställande förklara den år efter år fortgående penningvärdeförsämringen. Ett försök till förklaring kan visserligen vara, att man i likhet med den gamla penningmängdsteorin ser tryckandet av nya pengar som en begynnelseorsak till inflationsprocessen. Om för mycket pengar en viss tidpunkt kommer i omlopp, kan konsumenterna köpa mer än vad som kan tillverkas. Detta driver upp priserna var-

vid företagen får högre vinster. Då vill företagen producera mer och efterfrågar därför mera arbetskraft, vilket leder till extra lönehöjningar. Inflationsspiralen är nu igång. Genom de högre lönerna kan konsumenterna ånyo efterfråga mer än vad som kan framställas, vilket leder till högre priser osv.

Botemedlet mot inflation av denna typ består i att staten minskar den totala efterfrågan genom att antingen reducera sin egen konsumtion och/eller den privata konsumtionen genom en skatthöjning, som drar in den extra köpkraften. I Sverige har staten under efterkrigstiden inte varit villig att dämpa sin egen konsumtion, som ju ofta motiverats med mera högtstående "sociala" skäl. Privat konsumtionsökning har däremot betraktats som mera umbärlig. Finansministern har ibland kunnat höja skatterna utan att motivera dem med att staten behövt en "inkomstförstärkning". I stället har motivet varit att en stabilisering av penningvärdet fordrar en indragning till staten av den alltför stora köpkraften hos allmänheten.

I praktiken har emellertid finansministern använt de ökade skatteintäkterna till nya statsutgifter. Den eventuella inflationsdämpande effekten har därigenom eliminerats. Kan man då av detta dra slutsatsen att det trots allt går att förklara de fortgående prisstegringarna med hjälp av den klassiska inflationsteorin? Det finns flera faktorer som pekar på att denna teori inte är tillfyllest. Dels borde inflationen under lågkonjunkturer som präglats av för liten total efterfrågan ha försvun-

nit helt eller förbytt i sin motsats — deflation. Dels har företagets vinstsituation varit otillfredsställande den senaste tiden, varför det knappast finns skäl att anta att de relativt stora löneökningarna varit en följd av goda vinster och brist på arbetskraft.

En utveckling av den klassiska förklaringen till inflationen utgör beaktandet även av prisstegringsimpulser från produktionssidan. Inflationen kan därvid indelas i två kategorier: efterfrågeinflation och kostnadsinflation. Den förstnämnda typen ansluter till den klassiska teorin. Kostnadsinflation innebär däremot att det är företagets kostnadsutveckling som orsakar prisstegringar. Om produktionskostnaderna stiger snabbare än vad produktionen ökar, måste företagen höja priserna. På kort sikt kan naturligtvis vissa företag underlåta att vidta större prishöjningar genom att sänka vinstmarginalerna. Detta förutsätter givetvis att lönsamheten är tillfredsställande i utgångsläget, om inte omedelbara effekter på sysselsättningen skall uppstå. Eftersom företagets vinster i relation till omsättningen är förhållandevis små — i storleksordningen 5 procent i genomsnitt — kan inte ens på kort sikt några större dämpande effekter på prisutvecklingen uppnås, även om merparten av vinsterna skulle tas i anspråk.

Detta förhållande belyser också orimligheten i de argument som framfördes i den svenska matprisdebatten för några år sedan, vilka gick ut på att prisstegringarna hade orsakats av att företagen höjt sina vinster. I diskussionen om vinster och pri-

ser måste man komma ihåg tre saker: 1) Vinsterna är mycket mindre än vad man mera allmänt föreställer sig. 2) Företagen kan inte reducera sina vinster utan att det påverkar möjligheterna till produktionsbefrämjande investeringar som på längre sikt förbilligar produktionen. 3) Lägre vinster i genomsnitt betyder inga vinster alls för de företag som kämpar för att överleva strax ovanför nollstrecket. Det är de mindre lönsamma företagen som först måste antingen höja priserna eller inskränka driften med arbetslöshet som följd.

Löner och inflation

Vilken är då orsaken till de prisuppdrivande kostnadsökningarna? Nästan alla kostnader kan sist och slutligen återföras till de anställdas löner. Om löneökningarna sålunda blir större än produktivitetshöjningen, måste prisstegringar uppstå. Räcker då detta för att förklara även den fortgående inflationsprocessen? En sådan teori skulle kunna innebära följande.

Löntagarnas organisationer genomdrivar ett visst år löneökningar, som kraftigt överstiger produktivitetsoökningen i näringslivet. Detta utlöser prisstegringar, som urholkar värdet av lönehöjningarna. Nästa gång kräver organisationerna utöver de "normala" löneförbättringarna också kompensation för prisökningarna, vilket ånyo resulterar i ett för stort löneuttag som driver upp priserna osv. Teorin verkar i och för sig plausibel, i synnerhet som det empiriskt ofta förhållit sig så att snabbare löneökningar med viss eftersläpning följer av starkare prisstegringar. Men teorin är

ändå alltför enkel. Kompensation för prisstegringar har t ex inte brukat vara det avgörande argumentet för de kraftiga anspråken på högre löner. Dessutom är det föga realistiskt att förutsätta att företagen varje år skulle gå med på att höja lönerna därför att priserna tidigare stigit.

Lönebildningen och dess konsekvenser för prisstabiliteten är ett avsevärt mer komplicerat problem än vad man tidigare föreställt sig. Under slutet av 60-talet gjorde en expertgrupp under ledning av chefsekonomerna inom LO, SAF och TCO en utredning betitlad "Lönebildning och samhällsekonomi". Där kommer man fram till att kostnadsinflationen i hög grad är strukturellt betingad. Detta innebär att samhällsekonomin uppbyggnad på olika branscher med olika produktivitsutveckling och konkurrenssituation mer eller mindre med nödvändighet medför prisstegringar. Något förenklat går denna teori ut på att man kan dela in näringslivet i två sektorer, av vilka den ena arbetar i konkurrens med utlandet. Denna s k k-sektor består av exportföretagen och de företag, som på hemmamarknaden konkurrerar med importerade varor. Den andra sektorn är skyddad från konkurrens med utlandet dels genom direkta regleringar — t ex tullar — och dels genom karaktären på dess produkter. I den skyddade sektorn (s-sektorn) återfinns t ex jordbruk, byggnadsindustri, handel och tjänsteverksamhet.

Empiriskt har det kunnat konstateras, att produktivitsutvecklingen — dvs produktionsökningen per timme — skiljer sig

avsevärt mellan de två sektorerna. I k-sektorn brukar ökningen vara ca 7—8 procent om året och i s-sektorn 3—4 procent årligen. Skillnaden i produktivitsökning kan förklaras på två sätt. Kraftiga lönestegringar för k-sektorns företag innebär att produktiviteten ovillkorligen måste förbättras i samma takt, eftersom några isolerade svenska prishöjningar inte kan vidtas om inte de utländska företagen också höjer sina priser. De företag, som inte klarar detta, får sin lönsamhet försämrad och tvingas snart lägga ned verksamheten. Kvar i k-sektorn blir således endast sådana företag, som klarar en hög löneökningstakt genom att ständigt rationalisera produktionen. För att s-sektorns företag skall kunna konkurrera om arbetskraften i ett samhälle med i det närmaste full sysselsättning, måste de också höja sina löner i takt med k-sektorns företag. Men här har kompenserande prishöjningar kunnat ske utan att konkurrenssituationen påverkats i negativ riktning. Incitamentet till kraftiga rationaliseringar för att öka produktiviteten i s-sektorn har därför i viss mån saknats.

Olikheterna i produktivitsökning kan också förklaras med hänvisning till att de tekniska möjligheterna att rationalisera verksamheten skiljer sig, beroende på att k-sektorn mest tillverkar varor och s-sektorn i hög grad sysslar med tjänsteverksamhet.

De ständigt fortgående prisstegringarna kan nu förklaras, om man förutsätter att den med utlandet konkurrerande sektorn är löneledande. Företagen i denna sektor

kan på grund av den snabbare produktivitetensökningen utan att höja priserna betala större löneökningar än företagen i den skyddade sektorn. Men eftersom även dessa företag måste höja lönerna lika mycket, trots att utrymmet på grund av den långsamme produktivitetensökningen där är mycket mindre, måste med nödvändighet prisstegringar uppstå genom kostnadsinflation. Denna inflationsprocess kan endast på kort sikt och i begränsad utsträckning påverkas av efterfrågeläget.

Den internationella inflationen

I detta sammanhang bör nämnas den internationella inflationens inverkan på prisutvecklingen i Sverige. Om de importerade varorna stiger i pris, kommer detta att registreras i Sveriges konsumentprisindex. Eftersom importprodukterna endast svarar för en relativt liten del av alla varor och tjänster i konsumentprisindex, blir detta direkta prisgenomslag relativt uttunnat. Men samtidigt sker ofta som en direkt följdverkan prishöjningar på i Sverige framställda produkter som konkurrerar med importvarorna. Pressen på de svenska företagen är hård, vilket helt naturligt medför att de passar på att ta ut högre priser när de utländska konkurrenterna gör det. Omkring 40 procent av nyttigheterna i konsumentprisindex kan anses påverkas av den internationella prisutvecklingen. Resterande 60 procent utgörs av den skyddade sektorns produkter.

Under 50- och 60-talen var de internationella prisstegringarna någon procent

årligen i genomsnitt. Deras direkta inverkan på de svenska konsumentpriserna kunde alltså betraktas som i det närmaste försumbar. Man skulle rentav i stället kunna hävda, att det tack vare importen blev en lägre genomsnittlig inflation i Sverige än om denna helt hade fått bestämmas av de inhemska prisstegringarna.

Det finns emellertid en indirekt verkan av de internationella prisstegringarna, som tenderar att öka den svenska inflationen. Om priserna stiger på k-sektorns produkter, skapas samtidigt ett större utrymme för löneökningar under oförändrad konkurrenskraft. Något sådant utrymme finns definitionsmässigt inte inom s-sektorn. Om även detta utrymme i k-sektorn utnyttjas för löneökningar, som också s-sektorns företag måste betala, uppstår ytterligare inhemska prisstegringar genom kostnadsinflation.

Den ständigt fortgående svenska inflationen kan således relativt tillfredsställande förklaras med ovannämnda strukturella kostnadsinflation i kombination med effekterna av den internationella inflationen. Normalt har summan av dessa uppgått till 3 à 4 procent årligen. Att inflationen vissa år uppnått en betydligt högre takt kan dels förklaras med efterfrågeläget och dels med att lönerna något tidigare eller samtidigt ökat extra mycket. En bidragande orsak till den under 70-talet stegrade löneökningstakten kan vara att en del av "lönen" tagits ut genom höjningar av löneskatten — den sk allmänna arbetsgivaravgiften — samt höjningar av andra sociala avgifter för företagen.

Förväntningsinflationen

När inflationen blir starkare än låt oss säga 3 à 4 procent, kommer medborgarna sannolikt att i viss mån ändra sitt beteende för att gardera sig mot prisstegringarna. Det uppstår en tillvänjningseffekt, som gör att inflationen betraktas som ofrånkomlig, varför det blir naturligt att t ex ta till lönekraven i överkant. Om även de internationella prisstegringarna förutses bli avsevärda, sjunker motståndskraften hos arbetsgivarna och inflationen ökar. Så småningom förväntar sig alla ytterligare stegrad inflationstakt, vilken även med största sannolikhet inträffar när alla är inställda på detta. Vi får en psykologiskt betingad kostnadsinflation, där även vissa inslag av överefterfrågan till följd av t ex minskat sparande gör sig gällande.

I Sverige har för första gången under de senaste årtiondena tendenser till en mera renodlad förväntningsinflation uppstått. Löntagarorganisationerna begär kompensation redan för kommande prisstegringar eller försöker med hjälp av indexklausuler undvika att binda sig för löneökningar, som kan visa sig vara för små om priserna stiger. Men resultatet kan bara bli ännu starkare prishöjningar. För 1974 tillkommer dessutom alla verkningarna av en ökad internationell inflation, vilken tog sin början under 1973. Eftersom denna kan bli av storleksordningen 8—10 procent, är det inte utan betydelse om detta inräknas i utrymmet för löneökningarna eller inte.

Den lönepolitik, som de fackliga organisationerna tillämpar, går ut på att löne-

kraven skall bestämmas av summan av den konkurrensutsatta sektorns pris- och produktivetsutveckling. Om produktiviteten förutses öka ca 7 procent 1974 — en högst osäker siffra mot bakgrund av energikrisen — blir totalutrymmet för löneökningen 15—17 procent. Detta är också ungefär den nivå som löntagarorganisationernas krav utnynnarnar i. Med ledning av de tidigare nämnda produktivetsökningstalen och storleken på sektorerna i näringslivet kan inflationen beräknas. Det direkta genomslaget av en 10-procentig världsinflation blir 4 procents ökning av det svenska konsumentprisindex. De indirekta verkningarna via lönebildningen i den skyddade sektorn blir i princip 6 procents extra prisstegringar. Därtill kommer drygt 2 procent i form av "normal" strukturell kostnadsinflation. Summan blir drygt 12 procents prisstegringar, varav mer än 8 procent åstadkommit p g a inhemska faktorer. En utveckling av detta slag borde självfallet betraktas som oacceptabel.

Att inflation av detta slag inte kan bekämpas med efterfrågedämpande skatter torde lätt inses av de flesta. Inte heller kan ingripande med ett prisstopp vara till någon nytta sedan löneökningarna redan inträffat. Vad som återstår är att dämpa företagens kostnadsökningar. Detta skulle t ex kunna ske om man åtminstone avstod från att betrakta de internationella prisstegringarna som en del av löneökningens utrymme. Den svenska inflationen skulle i så fall med tidigare nämnda förutsättningar reduceras med ca 6 procent.

Men de fackliga organisationerna har

klart deklarerat att de inte av denna anledning önskar dämpa lönekraven. Både LO-ordföranden Gunnar Nilsson och TCO-chefen Lennart Bodström har hävdad, att även om skatter och prisstegringar skulle "äta upp" hela löneökningen skulle de ändå försöka driva igenom höjningar som tar i anspråk hela "utrymmet". Skälet till detta är att det anses bättre att staten får hand om inkomsterna från den internationella inflationen än att företagen ökar sina vinster. Att inflationen ökar som en konsekvens härav försöker man bagatellisera eller förklara som något under alla omständigheter oundvikligt.

Om företagens kostnadsökningar kunde dämpas, skulle naturligtvis den "hemmagjorda" inflationen som kommer från den skyddade sektorn kunna dämpas. Dessutom förbättras i så fall de svenska företagens konkurrenskraft, så att utrymme skapas för en revalvering av kronan. Denna medför att de importerade varorna blir billigare — dvs de utländska prisstegringarna hindras också från att direkt slå igenom på den svenska prisnivån. I detta läge med en mera normal prisstegringstakt kan man sedan i vanlig demokratisk ordning besluta om skatterna skall höjas så att medborgarna inte får kvar just nå-

gonting av löneökningarna. Men det kan aldrig vara meningen att i ett demokratiskt samhälle löntagarkorporationerna skall besluta om skattehöjningar genom inflation.

Statsmakterna, som skall sörja både för stabiliseringen av penningvärdet och de demokratiska beslutsformerna, torde dock i viss utsträckning ha ett egenintresse av en fortgående inflation. Genom det progressiva skattesystemet och de fackliga organisationernas dogmatism garanterar inflationen ständigt stigande skatteinkomster utan några av Riksdagen beslutade skattehöjningar. Dessutom kan skatterna sänkas då och då, vilket kan förmodas öka regeringens popularitet. För att eliminera det värsta missnöjet med stigande priser kan prisstopp på tex de mer outhärliga livsmedlen införas. För att inte arbetslöshet skall uppstå är det enkelt att med en del av inflationsskattepengarna subventionera producenterna. Resultatet blir en deformation av prissystemet, så att priserna inte längre avspeglar produktionskostnaderna. Risker för snedvridningar med nya regleringar som följd är uppenbar. Vägen till socialism av gammalt beprövat slag ligger öppen.